

บทคัดย่อ

งานวิจัยท้องถิ่น มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว ที่เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของทีมงานวิจัยและชุมชน เป้าหมายเป็นสำคัญ ซึ่งมีเป้าหมายของการวิจัยที่สำคัญคือ การพัฒนาการเรียนรู้ของคน เพื่อการนำไปสู่การเข้าใจสถานะของตนเองเพื่อที่จะเข้าใจสิ่งอื่นๆ ตามมา ซึ่งอาจจะเป็นความเข้าใจต่อเนื้อหาของหัวข้อวิจัยที่กำหนดขึ้นนั่นเอง นี่คือข้อสรุปจากประสบการณ์ของหัวหน้าโครงการวิจัยเรื่อง รูปแบบการผลิตอาหารแบบผสมผสานด้วยระบบเกษตรกรรมยั่งยืน บ้านปลาบู่ หมู่ 14 ตำบลหนองแสง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดมหาสารคาม

หากกระบวนการวิจัยเพียงเพื่อต้องการการตอบโจทยงานวิจัยเท่านั้น ถือว่าไม่คุ้มค่าต่อการลงทุน แต่ถ้ามื้อไหนที่ทีมงานวิจัยสามารถเข้าถึงการเรียนรู้ หรือ เห็นการเติบโตของตัวเองท่ามกลางการค้นหาเพื่อการตอบโจทยงานวิจัยนั้นต่างหากมูลค่าที่ลงทุนจะแปรเปลี่ยนเป็นคุณค่าทันทีทันใด และมันจะคงอยู่ภายในใจ(จิตสำนึก)ของผู้ที่ร่วมปฏิบัติการวิจัยอย่างแนบแน่น บทเรียนประสบการณ์ของทีมงานวิจัยครั้งนี้เช่นเดียวกัน หากถามว่าเนื้อหานี้ได้ตอบโจทยงานวิจัยหรือไม่ เพียงใด ส่วนตัวแล้วคิดว่าตอบแน่นอน จะมากน้อย ลึกซึ้ง แค่ใดตามความคาดหวังของแต่ละส่วนที่เกี่ยวข้องเท่านั้นเอง

ผลการศึกษาพบว่า ฐานอาหารที่สำคัญของชุมชน แบ่งออกเป็น 4 ฐานอาหารด้วยกัน 2 ประเภทด้วยกัน ได้แก่

ประเภทที่ 1 ฐานการผลิตอาหารของครอบครัว แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

- **สวนหลังบ้าน** ซึ่งเป็นพื้นที่เล็กๆ ที่แต่ละหลังคาเรือนมีอยู่ในเขตรั้วบ้าน ซึ่งมีความสำคัญต่อการผลิตอาหารประเภทผักตามฤดูกาลและส่วนใหญ่เป็นการผลิตเพื่อกินมีกินในครัวเรือน
- **แปลงนา** เป็นแหล่งผลิตอาหารขนาดใหญ่ที่สุดของครอบครัว และเป็นแหล่งผลิตที่สร้างรายได้หลักของครอบครัวและชุมชนด้วย

ประเภทที่ 2 ฐานการผลิตอาหารตามธรรมชาติ แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

- **ทรัพยากรป่าไม้** เป็นแหล่งอาหารแห่งหนึ่งที่คนในชุมชนได้อาศัยเป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติตามฤดูกาล อาหารส่วนใหญ่ถูกเก็บไว้กินในครัวเรือน และบางส่วนก็ขายสร้างรายได้ด้วย
- **ทรัพยากรแหล่งน้ำ** เป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติอีกแหล่งหนึ่งที่มีความสำคัญ สามารถผลิตอาหารได้ตลอดฤดูกาลและมีอาหารแตกต่างกันไป

เนื่องจากแหล่งผลิตอาหารมีทั้งต้องทำการผลิตและเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ จึงนำมาสู่การกำหนดรูปแบบการได้มาของอาหารในแต่ละครอบครัว โดยแบ่งตามการใช้ชีวิตประจำวันของแต่ละครอบครัว ซึ่งสามารถแบ่งได้ดังนี้

รูปแบบการผลิตอาหารที่ 1 กลุ่มครอบครัวที่มีการผลิตข้าว หายู่หากินตามแหล่งอาหารธรรมชาติ และมีการซื้ออาหารกินเป็นหลัก จำนวน 13 ครัวเรือนจากการศึกษาทั้งหมด 62 ครัวเรือน ส่วนใหญ่เป็นครอบครัวที่ทำการผลิตอย่างเดียว คือ ข้าว ส่วนอาหารอื่นๆ จะซื้อกินเป็นหลัก และมีสัดส่วนน้อยที่หาอยู่หากินตามแหล่งอาหารธรรมชาติ นอกจากนี้ครอบครัวกลุ่มนี้ก็จะเป็ครอบครัวขนาดเล็ก มีผู้อาศัยประมาณ 1 – 2 คน ซึ่งเป็นผู้ใหญ่ 1 คนและเด็กที่อยู่ด้วยกัน บางครอบครัวก็ถูกไ้กับยาย ส่วนสมาชิกครอบครัวคนอื่นๆ ก็ไปรับจ้าง เมื่อถึงฤดูกาลทำนาจึงหยุดรับจ้างและมาผลิตข้าวเท่านั้น

รูปแบบการผลิตอาหารที่ 2 กลุ่มครอบครัวที่ผลิตข้าว หายู่หากินตามแหล่งอาหารธรรมชาติ ปลุกผักสวนครัวไว้กินในครัวเรือน เหลือกินขายเป็นรายได้ และมีการซื้ออาหารกินเป็นส่วนใหญ่เฉพาะฤดูกาลผลิต (ปักดำและเก็บเกี่ยว) กลุ่มครอบครัวเหล่านี้มีจำนวน 36 ครัวเรือน จากครอบครัวที่เก็บทั้งหมด และเป็นกลุ่มคนส่วนใหญ่ในชุมชน รายได้หลักของคนเหล่านี้จะอยู่ที่การขายข้าว มีที่ทำกินเยอะมากกว่า 20 ไร่ ขนาดครอบครัวจะใหญ่ขึ้นกว่ากลุ่มแรก ประมาณ 2 – 4 คน (รวมเด็กด้วย) คนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่จะมีรายได้เสริมจากลูกหลานที่ไปรับจ้างแบบถาวรและส่งมาให้ครอบครัว ฉะนั้นรายได้จากการขายข้าว การปลูกผักสวนครัวไว้กิน การหากินตามแหล่งอาหารธรรมชาติบ้างตามฤดูกาล จึงทำให้คนกลุ่มนี้มีโอกาสในการพึ่งตนเองได้มากกว่ากลุ่มแรก แต่อย่างไรก็ตามยังมีการซื้ออาหารกินเป็นหลักในฤดูกาลผลิต

รูปแบบการผลิตอาหารที่ 3 กลุ่มครอบครัวที่ผลิตข้าว หายู่หากินตามแหล่งอาหารธรรมชาติ ปลุกผักสวนครัว เลี้ยงกบ เลี้ยงปลาไว้กินในครัวเรือน และ มีการซื้ออาหารที่ผลิตไม่ได้ในครัวเรือน กลุ่มนี้มีสัดส่วนเท่าๆ กับกลุ่มแรก คือ จำนวน 13 ครัวเรือน กลุ่มนี้จะผลิตอาหารกินเองในครัวเรือน มีทักษะการผลิตอาหาร เช่น ทักษะการเพาะพันธุ์ปลา กบ และ ทักษะการเก็บเมล็ดพันธุ์ เพาะเบ็ยกกล้า และ การปลูกเพื่อกินและสร้างรายได้ในครัวเรือน กลุ่มนี้มีครอบครัวที่มีตั้งแต่ 2 คน จนกระทั่งถึง 4 – 5 คน และ เป็นกลุ่มที่ขยัน มีที่ดินเยอะ และมีกระบวนการสอนลูกหลานเพื่อทำการผลิตด้วย

นอกจากนี้ยังมีการศึกษารายจ่ายด้านอาหารเมื่อแยกแยะตามรูปแบบการผลิตอาหารของแต่ละรูปแบบนั้น มีรายจ่ายเรื่องอาหารเป็นอย่างไร ผลการศึกษาเป็นดังนี้

รูปแบบการผลิตอาหารที่ 1 กลุ่มครอบครัวที่มีการผลิตข้าว หายู่หากินตามแหล่งอาหารธรรมชาติ และมีการซื้ออาหารกินเป็นหลัก จำนวน 13 ครัวเรือน มีรายจ่ายค่าอาหารต่อปี ประมาณ 364,424 บาท เฉลี่ยจำนวน 2,336 บาทต่อครัวเรือนต่อเดือน สาเหตุที่มีรายจ่ายสูงเพราะมีการผลิตอาหารหลัก คือ ข้าว เท่านั้น ฉะนั้นมีอาหารอื่นๆ ได้มาเพราะการซื้อ และ บางครัวเรือนมีข้าวไม่พอกินตลอดปี ต้องมีการกู้ข้าว กู้เงินมาซื้อข้าวกิน หรือหากู้ข้าวก็เป็นหนี้ข้าว ทำการผลิตน้อยค่าใช้จ่ายจึงสูง

รูปแบบการผลิตอาหารที่ 2 กลุ่มครอบครัวที่ผลิตข้าว หายู่หากินตามแหล่งอาหารธรรมชาติ ปลุกผักสวนครัวไว้กินในครัวเรือน เหลือกินขายเป็นรายได้ และมีการซื้ออาหารกินเป็นส่วนใหญ่เฉพาะฤดูกาลผลิต (ปักดำและเก็บเกี่ยว) กลุ่มครอบครัวเหล่านี้มีจำนวน 36 ครัวเรือน มีรายจ่ายค่าอาหารต่อปี ประมาณ 661,855 บาท เฉลี่ย 1,532 บาทต่อครัวเรือนต่อเดือน ถือว่าค่าเฉลี่ยน้อยมากในการซื้ออาหารรับประทานใน

ครัวเรือน ซึ่งมีสาเหตุมาจากคนในกลุ่มครอบครัวนี้มีความแตกต่างกันสูง เช่น บางครอบครัวก็ไม่ซื้ออาหารกินเลย เพราะทุกอย่างผลิตได้และขายมีรายได้ แต่ไม่ต่อเนื่องเท่านั้น มีรายได้หลักที่สามารถพึ่งพาได้ บางครอบครัวซื้อบ้างเป็นครั้งคราว หรือซื้อบ่อยแต่เป็นอาหารที่ผลิตเองไม่ได้ เช่น ผงชูรส น้ำปลา และอื่นๆ เป็นต้น

รูปแบบการผลิตอาหารที่ 3 กลุ่มครอบครัวที่ผลิตข้าว หายูหากินตามแหล่งอาหารธรรมชาติ ปลูกผักสวนครัว เลี้ยงกบ เลี้ยงปลาไว้กินในครัวเรือน และ มีการซื้ออาหารที่ผลิตไม่ได้ในครัวเรือน กลุ่มนี้มีสัดส่วนเท่ากับกลุ่มแรก คือ จำนวน 13 ครัวเรือน มีรายจ่ายค่าอาหารต่อปี ประมาณ 192,355 บาท เฉลี่ยจำนวน 1,233 บาทต่อครัวเรือนต่อเดือน เป็นกลุ่มที่ผลิตอาหารเองทั้งหมด และมีรายได้จากการผลผลิตอย่างต่อเนื่อง อย่างน้อยวันละ 200 บาท ฉะนั้นรายจ่ายเพื่อการซื้ออาหาร ไม่ใช่เงินที่กู้ยืมมา แต่เป็นรายได้ที่เกิดขึ้นในแต่ละวันนั่นเอง ซึ่งถือว่ากลุ่มครอบครัวนี้มีศักยภาพในการซื้ออาหาร และมีรายได้เก็บออมอย่างต่อเนื่อง

แต่อย่างไรก็ตามปัญหาในการผลิตอาหารเพื่อความยั่งยืนนั้นยังเป็นปัญหาที่สำคัญ เพราะการใช้ฐานอาหารตามธรรมชาติ โดยไม่คำนึงถึงการฟื้นฟูและรักษา หรือ แม้แต่กระบวนการผลิตอาหารที่ไม่ได้คำนึงถึงสุขภาพ แต่เน้นการผลิตเพื่อขายให้ได้ปริมาณสูง เน้นการขายสร้างรายได้ สิ่งเหล่านี้ยังเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการพัฒนาการผลิตอาหารให้เกิดการผสมผสานและยั่งยืน เมื่อกลุ่มวิจัยค้นพบทั้งด้านที่เป็นศักยภาพและปัญหาแล้ว ก็ดำเนินการแก้ไขปัญหาโดยการแบ่งกลุ่มนักวิจัยออกเป็นกระทรวงต่างๆ โดยจำลองตามระบบการบริหารของประเทศ แบ่งออกเป็น 6 กระทรวงได้แก่ กระทรวงบอกลูกสอนหลาน (ศึกษาธิการ) กระทรวงอยู่ดีมีสุข (สาธารณสุข) กระทรวงเห็ดอยู่ทำกิน (เกษตร) กระทรวงบาทเบีย (คลัง) กระทรวงอึกแพงเบ่งแพงประชาชน (มหาดไทย) และ กระทรวงรักษ์ป่าแพงน้ำ (สิ่งแวดล้อม) ในแต่ละกลุ่มกระทรวงก็จะมีการพัฒนาเป้าหมายที่ตนเองอยากให้ชุมชนไปให้ถึง และมีการวิเคราะห์ปัญหาและกำหนดแนวทางการแก้ไขปัญหา โดยแบ่งเป็นแนวทางที่ชุมชนสามารถจัดการได้และจัดการไม่ได้

ผลกระทบที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน กระทรวงบาทเบีย ต้องทำหน้าที่บริหารกองทุนสวัสดิการชุมชน ซึ่งเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นก่อนงานวิจัย แต่ผลกระทบในเชิงลึก หมายถึง การเห็นความสำคัญของการพัฒนากองทุนแบบให้ความสำคัญกับการพัฒนาความหลากหลายของกิจกรรมของกองทุนมากกว่าการกู้ยืม เช่น มีการจัดการกองทุนเพื่อการผลิตทั้งในรายกลุ่มและรายครัวเรือน กองทุนสวัสดิการสมาชิก (เกิด ป่วย และตาย) และ กองทุนสวัสดิการผู้นำ ที่เน้นการค้นหาผู้นำที่มีจิตสาธารณะทำงานเพื่อส่วนรวม ซึ่งจะเป็นวิธีการสร้างแรงจูงใจต่อการทำงานเพื่อส่วนรวม ปัจจุบันมูลนิธิซิเมนต์ไทย ได้สนับสนุนงบประมาณกองทุนหมุนเวียน เพื่อการผลิตแก่กองทุนฯ จำนวน 150,000 บาท นอกจากนี้กระทรวงบอกลูกสอนหลานก็ได้ทำหน้าที่ร่วมกับโรงเรียนชุมชนชาวนาในการจัดการเรียนการสอนกับครูอาสาเพื่อการพัฒนาการศึกษาทางเลือกอย่างต่อเนื่อง และขยายงานสู่พื้นที่อบต.หนองแสง จำนวนกว่า 10 หมู่บ้าน กระทรวงเห็ดอยู่ทำกินร่วมกับเจ้าหน้าที่สถาบันชุมชนชาวนา ได้ประสานกับองค์กร Heifer International เพื่อการพัฒนาโครงการ

สนับสนุนสัตว์เลี้ยงแก่เกษตรกร ซึ่งครอบครัวเป้าหมายกว่า 80 ครอบครัวใน 2 หมู่บ้าน เป้าหมายในการทำงาน คือ การพัฒนาเพื่อให้เกษตรกรสามารถพึ่งตนเองได้นั่นเอง นอกจากนี้ยังมีความก้าวหน้าที่เกิดขึ้นด้านต่างๆ เช่น ปีนี้ชาวบ้านปลาบู่ให้ความสนใจต่อการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ในการผลิตข้าวมากขึ้น จากปีที่แล้วประมาณ 3 ตัน ปีการผลิตนี้ประมาณ 7 ตัน เพราะมีเกษตรกรต้นแบบที่หันกลับมาใช้ปุ๋ยอินทรีย์และเห็นผลผลิตที่เกิดขึ้นชัดเจน ความคึกคักในการพัฒนากลุ่มต่างๆ ในชุมชนมีมากขึ้นตามมา ยกตัวอย่าง เช่น กลุ่มเยาวชนโตเลี้ยงเป็ดไข่ เยาวชนเล็ก เลี้ยงพื้นบ้าน เป็นต้น มีเกษตรกรต้นแบบที่ทำการผลิต จำนวน 3 แปลงที่ถูกละเลยโดยคนในชุมชนให้ความเอาใจใส่และสนใจศึกษาเรียนรู้ร่วมกันมากขึ้น และ ที่สำคัญ แกนนำชุมชนสามารถทำงานขยายผลร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบลหนองแสงได้มากขึ้น

ผลกระทบที่เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมข้างต้นนั้น สามารถบ่งชี้ได้ถึงการเรียนรู้ของทีมนักวิจัยที่มีโอกาสทำงานร่วมกัน จนกระทั่งสร้างความต่อเนื่องสู่การขยายผลได้ และด้วยปัจจัยต่างๆ ที่เอื้ออำนวยด้วย เช่น การเรียนรู้ตนเองอย่างแท้จริง การเกิดจิตสำนึกบางอย่างเกิดขึ้นกับบางคน มีองค์กรดำเนินงานที่เป็นทีมที่เลี้ยงมีความใกล้ชิด มีกระบวนการดำเนินงานที่เน้นการพัฒนาภาวะผู้นำและการพัฒนาคน มีทักษะทางวิชาการควบคู่ และ มีการประสานหน่วยงานท้องถิ่นอย่างลงตัวและอาศัยบทเรียนต่างๆ ในด้านการพัฒนาคน มาสู่การกำหนดกระบวนการทำงานอย่างต่อเนื่องและบูรณาการมากขึ้น สิ่งเหล่านี้ ไม่มีสูตรสำเร็จของการพัฒนา เพียงแต่หลักการสำคัญ คือ การใช้กระบวนการอย่างไรที่จะทำให้ทุกคนได้มีโอกาสแสดงตัวตนของแต่ละคนในพื้นที่ส่วนรวมตรงนั้น และ เมื่อเขาแสดงตัวตนแล้วเขารู้ว่าตนเองเติบโตอย่างไร เรียนรู้อะไร โดยการยอมรับความเป็นตนเองให้ได้แม้จะเป็นด้านมืดของตนเองก็ตาม ฉะนั้น บทเรียนของตนเองในวันนี้พบว่า กระบวนการที่สามารถเปิดโลกภายในของคนสำคัญมากกว่าการได้มาซึ่งข้อมูลที่ตอบโจทย์คำถามเชิงวิชาการแน่นอน.

ธีรดา นามไ

หัวหน้าโครงการศึกษาวิจัยรูปแบบอาหารแบบผสมผสานด้วยระบบเกษตรกรรมยั่งยืน

บ้านปลาบู่ จังหวัดมหาสารคาม